

KEGYELEM ÉS FÉLELEM

Kányádi Sándor: Valaki jár a fák hegyén

A lírai modernség történetében központi kérdés az én metafizikai veszteségtudatának értelmezése. Ez a törés az egyik erős olvasat-iskola szerint nemcsak kultúrbölcseleti és poétikai, de pszichológiai szempontból is interpretálható. E szempont leggyakrabban József Attila költészetének kapcsán merül fel radikálisan, a költő Isten-élményének autentikus voltát is megkérdőjelezve,¹ de a Pilinszky-életmű kapcsán is előfordul.

Berszán István viszont a Pilinszky János által megnyitott nyelviség alapvető sajátosságaként a szegmentált tudás rendjéből való kilépést nevezi meg. Nézete szerint e líra megtöri a szimbólumok kódszerű használatát. Ezt az „európai”, azaz immanens, elhatároló, megkülönböztető és definiáló, „a tagolás diszkurzivitását” művelő gondolkodásmódot Pilinszkyknél a „biblikus látás” töri meg. A „misztikus szemlélődés” szakralitását az „imavers” képes közvetíteni, ugyanis ennek az alapja – írásának, olvasásának egyaránt – a „liturgikus részvét, azaz részvétel”. Pilinszky misztikája Berszán szerint „nem bibliai képek motivikus-embematikus beépítésében áll, hanem a Szentírás elveszített toposzainak liturgikus/költői feltárulásában”.² Az értelmező nézőpontja szerint a kérügmatis beszéd e lírai hagyománya szemben áll a kódszerűséggel, és liturgikus nyelviséggel rekapitulálja a hit beszédét.

Izgalmas kérdés, hogy mi történik akkor, amikor a hit dimenzióit kutató későmodern lírai vers, radikális poétikai döntéssel, kilép a liturgikus beszéd lehetőségei közül.

Kányádi Sándor: Valaki jár a fák hegyén (1994)

*valaki jár a fák hegyén
ki gyűjti s oltja csillagod
csak az nem fél kít a remény
már végképp magára hagyott*

*én félek még reménykedem
ez a megtartó irgalom
a gondviselő félelem
kísért eddigi utamon*

*valaki jár a fák hegyén
vajon amikor zuhanok*

¹ Vö. Visy Beatrix: Megszólalás- és megszólításmódok: Istenkép(zet)ek Ady Endre és József Attila istenes verseiben, *Irodalomismeret*, 2015/3., 49-61.

² Berszán István: *Bibliai toposz, liturgikus látás és a szöveg agóniája Pilinszky János verseiben* = A magyar művelődés és a kereszténység: La civiltà ungherese e il christianesimo, szerk. Jankovics József, Monok István, Nyerges Judit, Sárközy Péter, Bp., Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Scriptum Rt., 1998, II, 1652–1663.

*meggyűjt-e akkor még az én
tüzzennél egy új csillagot*

*vagy engem is egyetlenegy
sötétlő maggá összenyom
s nem villantja föl lelkemet
egy megszülető csillagon*

*valaki jár a fák hegyén
mondják úr minden porszemen
mondják hogy maga a remény
mondják maga a félelem*

A verskezdet olyan erős, hogy az első sort aligha túlzás felütésnek nevezni. Mégpedig szemantikai felütésnek. A jambikus lejtés – közelebről ugyan körvonalazatlanul, de a sejtetés szintjén bizonyára – a bölcséleti-elégikus hangoltságú modern világlíra összefüggésében helyezi el a verset. Önmagában a dallam nem rendelkezhet erről, de hát nem is önmagában áll, hanem a létre irányuló alapvető, egyszerre személyes és egyetemes kérdésfelvetéssel. A vers tétje ugyanakkor éppen az, hogy miképpen lehet ezt a kérdést feltenni a szavak végső devalvációjának időszakában. Az elégia pátosza önmagában nem elegendő a beszédlehetőség visszanyeréséhez. Sőt, megnehezíti azt, mert nehezen elkerülhető anakronizmusa miatt félő, hogy az üres beszéd felé tolja el a megszólalást.

Ha a modern líra a folyamatos válság állapotában van, amint azt már Mallarmé és Hofmannsthal észrevételezték, s ennek ellenében kell megszólalnia, akkor újból és újból kritika alá kell vetnie a nyelv praxisát. Ha azonban nem akar a magára a szemiózisa irányuló határhelyzeti reflexióban megmaradni, a kritikának a megszólalás aktualitásában be kell épülnie a versbeszéd fenntartható folyamatába. Kányádi verse részese az önreflektív hagyománynak, de ennek indexét nem teszi azonnal láthatóvá. A modernség kódrendjében az a kockázat is fennáll ugyanis, hogy a vonatkozó jel a maga felmutatottságában minden intenció ellenére ornamentikussá válik. Az avantgárd és neoavantgárd jelkritikai gesztusrendszere éppúgy ki van téve a veszélynek, hogy praxisként vehiculum-retorikává, jel-ornamentikává válik, mint a későmodernség „szó-poétikája”.³ Az ilyen átbillenés pedig a szemiózis egyedi határhelyzeteit leszámítva (íronia, posztmodern gesztusok stb.) lehetetlenné teszi a szövegkohéziót feltételező artikulált kérdésfeltevést.

A *Valaki jár a fák hegyén* retorikai tétje messze túlmutat önmagán. Azért kell a pátoszt, legalább részlegesen, rehabilitálnia, hogy kidolgozhassa a maga folyamatként fenntartható versbeszédét. Amihez eljut azonban, az nem a válaszok magabiztos nyelve. A pátosz mint hangulat (hangoltsággként is), a jambus mint lendület (nemcsak metrumként, hanem egyetemesebb érvényű ritmusként), s a mondatfolyam mint gondolat (szövegkohézió és kognitív szintaxis) korántsem veszélytelen kísérlet-komplexe bizonyul szükségesnek ahhoz, hogy akár csak a kérdés megfogalmazható legyen. A vers kezdőszava – „valaki” – olyan határozatlan névmás, mely formálisan ugyan nem kérdez, de magában rejtja a kérdés gyökét és intonációját. A kérdő mód végighúzódik a szövegen: eleinte implicite (a „ki” vonatkozó névmásban tovább tisztulva), majd explicite is. A kérdés sugarába ekkor lép be a szubjektum. Úgy látszik, a nyílt kérdések ideje akkor jön el, amikor az én visszatér, újrალésítve a lírai személyességet. Azonban, figyelemre méltó módon, a voltaképpeni, a szubjektumon túlmutató metafizikai kérdés is csak ekkor fogalmazható meg. A

³ Margócsy István terminusa. Vö. Margócsy István: „névszón ige” : Vázlat az újabb magyar költészet két nagy poétikai tendenciájáról, *Jelenkor*, 1995/1., 18–30; vö. uő.: *Nagyon komoly játékok*, Bp., Pesti Szalon, 1996.

transzcendencia-beszéd hiányállapota hívja meg az ént a szövegbe, a szubjektum hiányállapota viszont artikulálhatóvá teszi a metafizikai kérdésfelvetést.

A kezdőmondat annyira erős, hogy „elviszi” a verset. Retorikailag meghatározza, ke-retezi, uralja. Visszatéréssel, variációval, az aposztrophét váltó én-beszéddel kibontva, lírai értelemben kiteljesítve – de mindenestül az első sor vonzásában. E verssor képi szuggesz-tivitása a határoltság és határtalanság térbeli-kognitív dimenzióival operál. Térbelisége a horizont messzeségét, s a kontúrok elválasztottságát idézi meg. A „csillag” jelölő allegorikus funkcióját megelőzi odaérthető képies-konkrét volta. A fák hegyén feltűnő és kihűnyő fény azzal a sziluettel együtt mozdul meg, melynek formaszintű – és bizonyára kinetikus – hullámmozgása az újszövetségi csoda helyszínével és közegével asszociálódik. A fák hegyén járás és a vízen járás nem egyértelmű analógonjai egymásnak, de részleges megfele-lésük távlatot nyit. A hullámozó felület fölötti határtalan közeg, az ég a csillagokkal mint teremtményekkel, a tér materiális dimenzióin túlra is mutathat. S itt lép túl az objektivitás világán is, melyben a rejtve kérdő modalitás tapogatózott bizonytalanul a személy után. A szubjektivitás előbb a megszólításban („csillagod”, E/2), majd az utalószó/kötőszó név-mási kettősében („az” / „akit”, E/3) lép be a versbeszédbe. Ezek azonban pragmatikailag általános alanyok. A második versszakban – „én félek még reménykedem” – a lírai én va-lósággal berobban a költemény szövegterébe.

A magyar líratörténetben-líraemlékezetben Kosztolányi Dezső *Őszi reggeli* című versé-vel léphet érintkezésbe ez a szöveg. A „Jobb volna élni. Ámde túl a fák már / aranykezűkkel intenek nekem” sorokban a fák materiális és térbeli „túlisége”, távolsága a transzcendencia mint „túl-lét” horizontját is megidézi. A halál személyes gondolatköre általánosságban, kog-nitív kulturális gondolatalkazatként: a térbeli túliséggá transzponált időbeli-egzisztenciális túl-lét vagy nemlét ideája; a transzcendencia voltaképpen hitével vagy anélkül. A határon-lét, az ismeretlen világ pillanatnyi megnyílása szorosan kötődik a halál tapasztalatához. A rilkei *Todes-Erfahrung* képzetvilágában a másik halála mutatja meg egyetlen pillanatra a lét teljességét. Kányádi versében fontos aspektus az ismeretlenség. „Valaki jár a fák hegyén” – ez a valaki, ez az ismeretlen lény kizárólag a sejtelem világában hozzáférhető. Azaz a racionális megismerésen és megnevezésen túli létező. A „valaki” szóval megnyitott jelölőlánc bizony-talansági faktora nem a transzcendencia magára vonatkozik, azaz nem ontológiai jellegű. Sokkal inkább egzisztenciális bizonytalanság ez, hiszen az anyagi világgal érintkező, de attól független, rilkei értelemben „erősebb léttel” rendelkező létező teljes mértékben fölérendeltje az időhöz és térhez kötött anyagi világnak. A versbeszédben az egyes szám három grammatikai személyében is személyes névmásokkal, illetve toldalékokkal jelölt-megnevezett em-beri lény („csillagod” – te; „csak az nem fél” – ő; „én félek még reménykedem” – én) teljes mértékben ennek a fensőbb lénynek a kiszolgáltatottja.

A *Valaki jár a fák hegyén* a félelem és a remény egymást feltételező kettősségében szituálja az én-tudatot. Az érzelmi hangoltság s a teológiai reminiszenciák nyilvánvalóvá teszik, hogy a modern hitélmény kételyes alaptapasztalata nyer itt újabb megfogalmazást. Mögötte viszont felsejlik egy jóval ősibb érzelmi s kulturális kód: az istenfélelem. A transzcendencia rettenete lélektanilag tekintve nyilván nem egyéb, mint az emberi lehetőségeink korlátosságából adódó, elemi szorongás. De olyan szorongás ez, mely az iránytalan szórtság állapotán túllépve kollektív párbeszédbe bocsátkozik a beláthatatlannal. Vagyis kultúra. A törvényt szabó, s törvényt betartató metafizikai fenség iránti tisztelet helye a pszicho-analízis nyelvén a szuperego. A vers megvilágítja, hogy a „gondviselő félelem” privát-személyes érzésként tárul elénk, de a törvényhordozó tudatban perszonalifikálva a személyként megérthető Isten nevét helyettesíti. Ez a név azonban hiányzik a szövegből. A kultúra tehát nem kultuszként áll előttünk. A versbeli beszélőnek csak kérdései vannak.

A folytonos versbeszédet újragondoló, (jó értelemben) retorikus költemény alternatív poétikai centruma a szó-poétikát alkalmazó negyedik versszakban található. A „vagy en-

gem is egyetlenegy / sötétlő maggá összenyom” sorok a szubjektum sorsfagató szorongását egy olyan szuggesztív képbe sűrítik, mely egyszerre képes az időtapasztalat és a térélmény lehetőségeitől való megfosztottságot, valamint az öntudatvesztést, végül pedig az én-vesztés kiszolgáltatottságát megjeleníteni. A kép kognitív metafora is. Ereje részben ebből következik, hiszen a befelé irányuló, gravitáló mozgás, sűrűsödés, tömörödés képzete értelem előtti–fölötti, alapvető bizonyosságérzetként él az elmében. A trópus ezt az érzetet hívja meg, s kapcsolja össze a transzcendencia rettenetének ősélményével. A „csillog” mozgékonyabb, de konvencionálisabb szóképváriációi e véglegességgel lépnek interakcióba. A mozdíthatatlanság poétikailag erősebb, s a mozgalmasság súlytalanabb kódolása az ontológiai–egzisztenciális kérdésfeltevést diskurzíve beszédszerűbbé, kulturálisan kommunikatívabbá teszi.

A pátosz autentikus visszanyerése nem pusztán hangvételt jelent. Ez önmagában kevés is volna egy ilyen komoly, de kockázatos vállalkozáshoz, mint a *Valaki jár a fák hegyén*. A *pathos* a participáción alapuló érzelmi és esztétikai megértés releváns mozzanataként a fenségeshez való viszonyulás lelki dimenziója, s egyben ugyanennek poétikai vetülete. Kányádi Sándor versének poétikai alakítása a hermetizmusba hajló beszédmódtól a dalszerűségig terjedő skálán mozog, s a transzcendenciára irányuló kérdésfelvetése is rendelkezik a belső elkülönülés potenciáljával. A „gondviselő félelem” mint „megtartó irgalom” paradoxonja rendkívül hitelesen szólaltatja meg hit és kétely iróniába hajló ambiguitását. A nyelvezet mindvégig hullámmozgásban marad. A vers végén a „mondják” szó logikailag a hitvallás kollektív jellegére utal, de pragmatikailag egyúttal kétségbe is vonja azt, mert – a T/3 felé – eltávolítja a beszélőtől a bizonyosságot. Am éppen itt, a „valaki jár a fák hegyén / mondják úr minden porszemen” verssorokban megy végbe a „valaki” eddig elmosódó helyének metafizikai kitöltése. Az „úr”, jelzői előfordulása ellenére, a bibliai értelemben, „Úr”-ként olvasandó. Ezzel persze még mindig nem jutunk el az egyértelmű jelölésig, hiszen az Újszövetségben e szó nemcsak a mindenség teremtőjét jelöli, hanem Krisztusra is utal. Am valójában nincs ebben semmi ellentmondás. Itt, ezen a helyen ismét a vízen járás juthat eszünkbe. A csoda, mely a kicsiny hitűeket is elvezeti az igazsághoz. Vajon a versbeli beszélő is a kicsiny hitűek közé tartozik? Paradox módon épp az ironikus hurok nem engedi meg, hogy ilyen következtetésre jussunk. Nem tehetünk mást, mint elhisszük, hogy a félelem adománya vezet el a kegyelem reményéhez.